

HERISA NTWANANO WA MABINDZU YO PFUMALA NDZILIKANI ETIKWENI-NKULU RA AFRIKA

AfCFTA: Nhlayo ya le henhla ya mabindzu yo pfumala ndzilikani? Ku ta vuyeriwa mani?

Kusukela emasunguleni ya malembe ya va 2000, maAfrika ya ku “E-e eka ti EPAs” (Economic Partnership Agreements) ku nga Mintwanano ya Vuxaka bya Ikonomi, lawa kondleteriwaka hi Europe ku ya emahlweni na maendlelo ya xikoloni yo phangha ematikweni ya Dzonga. Sweswi, phurojeke ya ximanguvalawa yi lava ku humelela eka tiko-nkulu ra Afrika: leyi tivekaka hi African Continental Free Trade Area (AfCFTA) ku nga Ndhawu ya Mabindzu yo Pfumala Ndzilikani eAfrika.

Ntwanano lowu-nkulu wa mabindzu i pfhumba ra African Union, leri seketeriwaka hi matiko lawa ya nga na xiave xa le henhla eka timhaka ta ikonomi yo fana na, United States, European Union, China, African Development Bank, World Trade Organisation xikan’we na World Bank. Leswi swi kongomisiwile eka ku hlanganisa timakete ta Afrika kuva endhawini yin’we, ku antswisa mabindzu eka tiko-nkulu na ku tiyisisa ku hlanganisa tiko-nkulu. Leswi swi sayiniwile hi matiko ya 54 ehenhla ka 55 wa swirho swa African Union. Hambileswi swi sunguleke ku tirha hi lembe ra 2019, swin’wana swa milawu ya mabindzu lawa swi sungurile ku tirha hi lembe ra 2022, naswona ntsena eka matiko ya nkombo. AfCFTA yi kongomisiwile eka ku olovisela kwalomu ka 97% wa tinhundzu leti xavisiwaka endzeni ka Afrika. Swi tlhela swi veka milawu eka vukorhokeri bya mabindzu, xikan’we na vun’winyi bya tinhundzu, kusuka eka vuxokoxoko lebyi kumekaka ntsena eka matsalwa lama pfuteke.

Timhaka ta Mabindzu eAfrika ti tolovelekile ku endliwa ehandle ka milawu hi mabindzu lamantsongo, laha votala va vona ku nga vaxisati. AfCFTA yi honisa ntiyiso, na ku langutisisa eka ku ndlandlamuxa mphikizano exikarhi ka mabindzu lamakulu.

Xana ntwanano wa mabindzu lawa wu vula yini eka munhu ntsena wa le Afrika hi nkarhi lowu wa mintlhontho leyikulu ya maxelo, ikonomi na swakudya?

Ku kondletela makungu ya mabindzu ya vurimi

Vurimi bya varimi lavantsongo na timhaka ta swakudya ta Afrika swi ta tekeriwa ehansi hi AfCFTA. Wun'wana nxungeto wa matimba hi leswaku swi ta tiyisisa ku hehliwa hi milandzu eka timbewu ta varimi. Mpfampfarhuto wa AfCFTA eka timhaka ta vun'winyi bya tinhundzu wu kondletela milawu yo fana na ku "sirhelela" tinxaka ta swimilana, switirhisiwa swa ntumbuluko na vutivi bya xintu. Leswi swi vula ku swi cinca ku ya eka tinhundzu leti ti tiyimeleke. Tikhampani ta timbewu ti ta kota ku sivela varimi ku hlayisa na ku avelana timbewu leti sirheleriweke. Leswi swi ta endla leswaku, ntalo wa ntumbuluko, leswi ku nga ntshembho wa ndzhavuko wa swakudya swa Afrika na masungulo ya vun'winyi bya swakudya-swi ta nyamalala loko matimba ya tikhampani ta swakudya na vurimi swi kula. A swi amukeleki ku nyika un'wana na un'wana timfanelo ta xinawu ta yena a ri swakwe ehenhla ka mbewu.

Timfanelo ta vatirhi eka nxungeto

Ku hatlisisa nhluvukiso, matsalwa ya AfCFTA ya hlohlotela migingiriko eka Tindhawu leti Hlawulekeke ta IKhonomi (SEZ) laha milawu yi bakanyeriwaka etlhelo hi xikongomelo xo koka rinoko eka vavekisi. SEZs yi nyika tikhampani nkarhi wo ka wu nga hakeli swibalo na ku susa vutihlamuleri bya tikhampani eka milawu ya mbango na yin'wana milawu. Eka vatirhi, leswi swi vula xiyimo xa le hansi xa le ntirhweni, miholo ya le hansi, nkululo wa le hansi, tiawara to hlaya, madzolonga ehenhla ka vavasati na ku sivela mihlangano yo yimela vatirhi. SEZ's yi tlhela yi endla leswaku kuva na ku tekeriwa misava na ku rhurhisiwa ka vanhu, ngopfu-ngopfu etindhawini leti misava yi hundzuriwaka kusuka eka vurimi ku ya endla tifeme.

Ku fikelela mitsembyani swi le ka nxungeto

AfCFTA yi katsa ku nyika vun'winyi bya tinhundzu leswi nga sivelaka ku amukela na ku endla mitsembyani leyi fikelelekaka hi tikhampani ta vaaki. Xiphemu xa maendlelo ya mitsembyani xi ta engeteriwa hi ku famba ka nkarhi, kambe minjhekanjhekisano yi tikomba yi ta pfaleta vaaki ehandle, hambileswi swi nga ta va na xiave xo biha eka vutshunguri bya vaaki.

Mabindzu ya nga ha rihisa mimfumo

Tsalwa leri pfuteke ra AfCFTA ri kombisa leswaku matiko lawa ya nga swirho ya ta boheka ku tumbuluxa tindlela to rihisa mimfumo hi vavekisi (ISDS). Maendlelo lawa ya vululami lebyi ya pfumelela vavekisi va matikomambe ku rihisa mfumo ekhoto yo tenga leyi bohelelaka leswaku vavekisi va rihisa mimfumo loko milawu yintshwa kumbe swipimelo swi va na xiave xo biha eka ku bindzula kumbe ku humelela ka vavekisi bya vona. Maendlelo ya ISDS ya le ku soriweni hi misava hi ku pfumelela vavekisi ku cinca tipholisi ta vaaki ta matiko lama tiyimeleke. Leswi swi tlhela swi endla leswaku kuva na ku rihisa loku-nkulu (mabiliyoni ya tidolara) lawa ya faneleke ku hakeriwa hi vaaki. Mimfumo ya Afrika yi lahlekeriwile swinene eka 99 wa milandzu ya ISDS leyi va hehliweke hi yona ku fika sweswi ehansi ka mintwanano leyi va vavekisi.

Mabindzu bya digitali na bindzu ra ithanete

Ntwanano wa mabindzu ya digitali wu le ka njhekanjhekisano endzeni ka AfCFTA, kambe mongo wa kona a wu kumeki eka vaaki. Swi nga ha endleka leswaku ntwanano lowu wu ta seketela makungu ya AU ku tumbuluxa makete wun'we wa digitali wa tiko-nkulu. Leswi swi vula ku susa swirhalanganyi swa nawu na xithekiniki eka mabindzu, ku nga maendlelo lawa ya tekiweke hi matiko ya Afrika ku sirhelela vuxokoxoko bya xihundla. Xikombiso, swi nga ha yirisa swilaveko swa vaaki leswi sivelaka vuxokoxoko bya xihundla, swo fana na rihanyo ra

munhu, kuva byi kumeka ehandle ka tiko ra munhu yoloye. Hikuva kova xiphemu xintsongo (1/3) xa vanhu lava tirhisaka ithanete eAfrika hi ntolovelo, a swi le rivaleni leswaku leswi swi ta vuyerisa mani eka ku seketeriwa ka mabindzu ya digitala na bindzu ra ithanete.

Swikweleti swo hlaya swa Vumaki

AfCFTA hi yin'wana ya tiphurojeke ta le henhla eka makungu ya AU ya 2063, leswi kongomisiweke eka ku hluvukisa vumaki endzeni ka Afrika. Swi ta hlohlotela tiphurojeke letikulu leswi fikelelaka swilaveko swa vakondleteri eka tiko na mabindzu, swo fana na phurojeke ya Nacala Corridor, ku nga patu na xiporo swa mpfhuka wa kwalomu ka 1,700km exikarhi ka Mozambique, Malawi na Zambia. Tiphurojeke leti to durha swinene ti ta vuyerisa mabindzu lamakulu ya matikomambe na ku nghenisa swikweleti swo hlaya swa vaaki ematikweni lawa swi endliwaka kona. Loko nhluvuko wa vumaki wu ri na nkoka, swi fanele kuva hi ku tsakela ka vaaki, naswona swi nga engeteli swikweleti eka vaaki. Tanihi xitsundzuxo, swikweleti swa matiko ya Afrika swa le handle a swi ri kwalomu ka US\$44 wa mabilyoni hi lembe ra 2022.

E-E eka AfCFTA

AfCFTA yi akiwile eka ripfumelo ra makete wa mani na mani ra xibindzu lexikulu. Yi kondletela maendlelo ya “nhluvukiso” lowu hayekiweke eka mabindzu na vuvekisi leswi swi titumbeteke hi vun'we bya afrika (Pan Africanism). Kambe swa ha “fana swinene” na milawu ya mabindzu leyi hi yi vonaka eka WTO na mintwanano ya mabindzu. Hikokwalaho, leswi swi ta vuyerisa ntsena van'wankumi va le Afrika na mabindzu lamakulu ya matikomambe hi ku tikisela vaaki.

Ku kuma vuxokoxoko byo tala

- bilaterals.org, “AfCFTA”, 2023, <https://bilaterals.org/afcfta-287>
- GRAIN, “What do FTAs mean for African women? A critical look into the African Continental Free Trade Area”, 2020, <https://grain.org/e/6496>
- Ibon Africa, “Scramble for Africa: A campaign primer on the African Continental Free Trade Area Agreement”, 2022, <https://iboninternational.org/download/scramble-for-africa-afcfta-campaign-primer/>
- [ISDS Platform](https://isds.bilaterals.org/), <https://isds.bilaterals.org/>